Rudiš, Martin

Vliv osmanských předobrazů na současnou architekturu tureckých mešit

Religio. 2024, vol. 32, iss. 2, pp. 277-297

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (DOI): https://doi.org/10.5817/Rel2024-38777
Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80714
License: CC BY-NC-ND 4.0 International
Access Date: 27. 11. 2024
Version: 20241118

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

Vliv osmanských předobrazů na současnou architekturu tureckých mešit

MARTIN RUDIŠ

Mešita zaujímá výsadní postavení v rámci islámské architektury[1] a je pevně spojena s islámským náboženstvím, tak jako žádný jiný typ staveb. Mohla by dokonce být označena za architektonickou manifestaci islámu.[2] Existuje poměrně velké množství literatury pojednávající o historickém vývoji tohoto typu staveb. Čím je však formována a na čem se zakládá architektura mešit současných? Otázkám tohoto charakteru bylo doposud věnováno daleko méně pozornosti, jejich zodpovězení má přitom zásadní význam pro porozumění současnému stavu architektury v muslimských zemích obecně. Tento článek, zaměřující se na mešity posledních přibližně dvou desetiletí v Turecku, je jedním z výstupů dlouhodobého výzkumu autora, usilujícího o identifikaci a komparaci inspiračních zdrojů architektury moderních mešit v různých zemích islámského světa.[3]

1 Spojení „islámská architektura" představuje poměrně vágní označení s neostrými hranicemi. Přesto je většinou odborné veřejnosti přijímáno a jeho arabské, turecké či perské ekvivalenty (*al-ᶜimára al-islámíja*, *al-fann al-miᶜmárí al-islámí*, *İslam mimarisi* atd.) se objevují i v prostředí muslimských zemí. V tomto textu je užíváno pro architekturu vytvářenou pro muslimy, jež odráží skutečnost, že určité aspekty života jejích uživatelů jsou řízeny zásadami a principy islámského náboženství. V odborné literatuře se lze setkat i s celou řadou alternativních označení, například „architektura islámského světa". Jde o uměle vytvořenou kategorii, jež byla vymyšlena v Evropě 19. století v důsledku potřeby nějakým způsobem uchopit a pojmenovat daný předmět studia jako celek. Její definice je spojena s řadou úskalí a v některých případech může dojít k situacím, kdy je obtížné určit, zda by do ní měla být konkrétní stavba zařazena, nebo nikoliv. Někteří autoři se dopodrobna věnovali otázce, zda vůbec něco jako islámská architektura existuje, případně jaké by mělo být její vymezení. Viz např. Nasser Rabbat, „What is Islamic architecture anyway?", *Journal of Art Historiography* 6, 2012 [online], <https://archnet.org/publications/10636>, [15. 8. 2023].

2 Uznávaný odborník Robert Hillenbrand např. označuje mešitu jako „islámskou stavbu par excellence". Viz Robert Hillenbrand, *Islamic Architecture: Form, Function and Meaning*, Edinburgh: Edinburgh University Press 1994, 31.

3 Této problematice ve vztahu k egyptskému prostředí se autor věnoval již ve své disertační práci, jež byla v upravené a rozšířené podobě vydána jako monografie, viz

Religio 32/2, 2024, 277-297.
https://doi.org/10.5817/Rel2024-38777
This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Turecko se vyznačuje mimořádně bohatým historickým vývojem architektury mešit, za jehož vrchol jsou označovány monumenty osmanského období (od počátku 13. století do prvních dekád století 20.), zejména pak 16. a 17. století.[4] Některé z osmanských mešit, například istanbulská mešita Süleymaniye (vystavěna 1550-1557), se staly doslova ikonickými reprezentanty tureckého stavitelství. Jaký má však existence těchto historických předobrazů, respektive osmanského architektonického dědictví obecně, vliv na architekturu mešit současných? I bez složitých analýz je možné konstatovat, že se architekti současných mešit v mnoha případech obracejí k historickým monumentům islámské architektury jakožto ke zdroji inspirace. Jedná se o přístup, který se projevuje nejen v Turecku, nýbrž i v dalších muslimských státech, stejně jako v architektuře mešit budovaných pro potřeby muslimských menšin v zemích s převážně nemuslimským obyvatelstvem.[5] V odborné literatuře bývají pro tento fenomén často používána zjednodušující označení, jako například „neo-islámský styl“,[6] „(islámský) tradicionalismus“,[7] „(islámský) revival(-ismus)“,[8] „historismus“[9] apod. Objevují se také označení poukazující na inspiraci jedním konkrétním stylem v rámci historického vývoje islámské architektury, např. „neo-mamúcký styl“.[10] V souvislosti s inspirací osmanskými monumenty se pak užívá označení „neo-osmanský styl“.[11] Autor považuje veškerá označení

Martin Rudiš, *Architektura káhirských mešit v 19., 20. a 21. století*, Brno: Books and Pipes 2022.

4 Pro podrobné informace o charakteristikách osmanské architektury mešit viz např.: Godfrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, New York (NY): Thames and Hudson 1987 (paperback edition, first published in London 1971); Oktay Aslanapa, *Turkish Art and Architecture*, Ankara: ASC Atatürk Culture Centre 2004, 188-253; R. Hillenbrand, *Islamic Architecture*…, 116-123.

5 Např. o projevech tohoto přístupu v kontextu současného Německa je pojednáno v: Martin Klapetek, „Mešita v Duisburgu jako příklad souznění moderní technologie a tradičních kulturních forem“, *Nový Orient* 67/2, 2012, 8-11; Kishwar Rizvi, *The Transnational Mosque: Architecture and Historical Memory in the Contemporary Middle East*, Chapel Hill (NC): University of North Carolina Press 2015, 34-41.

6 Viz mimo jiné Ahmed Mohamed Sedky, *The Modern Mosque in Egypt: The Mosques of Mario Rossi for the Awqaf* [rukopis diplomové práce], Cairo: American University in Cairo 1998, 29.

7 Viz např. James Steele, „The New Tradicionalists“ [online], *Mimar: Architecture in Development* 40, 1991, 40-47, <https://www.archnet.org/publications/4069>, [30. 5. 2022].

8 A. M. Sedky, *The Modern Mosque in Egypt*…, 29.

9 Viz např. K. Rizvi, *The Transnational Mosque*…, 24-25.

10 Toto označení se objevuje v souvislosti se stavbami, jejichž pojetí odráží vliv architektury mamlúckého období (1250-1517; Egypt, Sýrie a přilehlé regiony). Viz např. Laila Kamal Marei, *Revival of Mamluk Architecture in the 19th and 20th Centuries* [rukopis diplomové práce], Cairo: American University in Cairo 2012, 22.

11 Viz např. Bülent Batuman, „Claiming the Neo-Ottoman Mosque: Islamism, Gender, Architecture“, in: Catharina Raudvere – Petek Onur (eds.), *Neo-Ottoman Imaginaries*

tohoto charakteru za vágní a nepřesná, a proto se straní jejich užívání. Bez ohledu na skutečný rozsah osmanského vlivu je jen stěží možné označit současnou mešitu, potažmo jakoukoliv jinou stavbu, za „(neo-)osmanskou“. Převzaté či vypůjčené prvky jsou totiž vždy určitým způsobem transformovány, ať už pod vlivem preferencí investora/patrona stavby, nebo například užitých technik a materiálů.[12] Navíc mohou být (a často jsou) kombinovány s prvky zcela odlišného původu. Z tohoto důvodu autor považuje za vhodnější hovořit o určité obecnější tendenci, spočívající v inspiraci historickými předobrazy, které lze více či méně přesně identifikovat.

Aby bylo možné se vyhnout zavádějícím zjednodušením, je zapotřebí podrobit důkladnějšímu studiu různé variace popisovaného fenoménu. Vliv osmanského stylu na současnou architekturu tureckých mešit je na první pohled zřejmý a nepopiratelný. Pro jeho lepší pochopení je však nezbytné analyzovat jeho konkrétní projevy. Cílem tohoto článku je proto zodpovědět otázku, v jakých konkrétních aspektech staveb se inspirace historickými monumenty osmanského období odráží a které aspekty se naopak od těchto vzorů odklánějí. Prostředkem k nalezení odpovědi bude analýza vybraných mešit, které byly autorem zdokumentovány v rámci terénního výzkumu realizovaného během krátkodobých pobytů v letech 2021, 2022 a 2023. Interpretace zvolených příkladů zároveň poslouží jako podklad pro zhodnocení příčin existence a mimořádné intenzity popisovaného fenoménu, stejně jako jeho vztahu k dalším existujícím trendům na poli turecké architektury mešit, zejména k současně se projevující a zdánlivě protichůdné snaze o její „modernizaci“.[13]

1. Příklady konkrétních staveb

V průběhu posledních dvou desetiletí bylo v tureckém prostředí přirozeně vystavěno velké množství mešit různého charakteru. Mezi ty nejvýraznější se řadí některé z projektů tureckého architekta Muharrema Hilmiho Şenalpa (nar. 1957), jenž bývá tureckými médii označován za „dvorního architekta“ současného tureckého prezidenta Erdoğana. Şenalp stál za zrodem společnosti Hassa, jejíž název odkazuje na ústřední architektonickou organizaci Osmanské říše, čímž je jasně deklarována návaz-

in Contemporary Turkey, Springer Nature Switzerland AG – ProQuest Ebook Central 2023, 155-173; K. Rizvi, *The Transnational Mosque*…, 34.

12 Tuto tezi rozvíjí například Roose, viz: Eric Roose, *The Architectural Representation of Islam: Muslim-Commissioned Mosque Design in the Netherlands*, Amsterdam: ISIM – Amsterdam University Press 2009, 30.

13 Slova „moderní“ či „modernizace“ mohou v tomto kontextu nabývat různých významů, proto jsou na některých místech v textu uváděna v uvozovkách. Pro detailní pojednání o této problematice viz M. Rudiš, *Architektura káhirských mešit*…, 23-32; Hilde Heynen, *Architecture and Modernity: A Critique*, London: MIT Press 1999.

nost na osmanskou tradici.[14] Şenalpův přístup k nové architektonické tvorbě je založen na tezi, že je zapotřebí, aby architekti porozuměli vlastní architektonické tradici a „reprodukovali historické dědictví“.[15] Nemá však jít o prosté kopírování – cílem je „nová interpretace“,[16] která umožní, aby se kvality historické architektury staly aplikovatelnými v kontextu moderní doby.[17] V tomto přístupu se možná do určité míry odráží fakt, že Şenalp pochází z Konye, jednoho z nejkonzervativnějších velkých měst v Turecku, města s mimořádně bohatou historií, které je zároveň významným náboženským centrem.[18] Kromě řady projektů na území Turecka se do portfolia společnosti Hassa řadí například také mešita Ertuğrula Gaziho v turkmenském Ašgabatu či mešity kulturních center Diyanet v Tokiu a v Marylandu (největší mešita v USA). U všech těchto projektů je zřejmý vliv osmanského architektonického stylu.[19]

1.1. Sinánova mešita (*Mimar Sinan Camii*)

Jedním z významných projektů společnosti Hassa je Sinánova mešita (vystavěna v letech 2011-2012, viz obr. 1-10),[20] tyčící se nad velkým dálničním uzlem poblíž nákupního centra Metropol ve čtvrti Ataşehir v asijské části Istanbulu. Jak napovídá již název této stavby, její architektura vychází z díla nejslavnějšího osmanského architekta Sinána.[21] Na jedné z vnějších stěn mešity je upevněna mramorová tabule s nápisem. V jeho textu, pod který je připojen podpis prezidenta (v době otevření mešity ještě premiéra) Erdoğana, je vyzdvihováno Sinánovo dílo. Inspirace osmanskými předobrazy je především v exteriéru mešity natolik silně artikulována, že by mohla být při pohledu z dálky snadno zaměněna za meši-

14 „Hassa Architecture – About Us“ [online], <https://www.hassa.com/en/about-us>, [9. 8. 2022].

15 „Hassa Architecture – Our Philosophy, Our Architectural Approach“ [online], <https://www.hassa.com/en/our-philosophy-our-architectural-approach>, [9. 8. 2022].

16 *Ibid*.

17 *Ibid*.

18 Pro více informací o Şenalpově osobnosti viz „Hassa Architecture – Muharrem Hilmi Şenalp“ [online], <https://www.hassa.com/en/muharrem-hilmi-senalp>, [9. 8. 2022].

19 Viz „Hassa Architecture“ [online], <https://www.hassa.com/en>, [9. 8. 2022]; „Largest Mosque in US Features Ottoman Design“ [online], in: *Dailysabah* (by Anadolu Agency), <https://www.dailysabah.com/feature/2016/03/31/largest-mosque-in-us-features-ottoman-design>, 31. 3. 2016 [9. 8. 2023].

20 Viz „Hassa Architecture – Atasehir Mimar Sinan Mosque“ [online], <https://www.hassa.com/en/project/atasehir-mimar-sinan-mosque>, [9. 8. 2022].

21 Sinánovo jméno se často pojí s výrazem *mimar*, resp. *miʿmár*, jenž pochází z arabštiny a znamená doslova „architekt“. Objevuje se i v oficiálnímu tureckém názvu mešity *Mimar Sinan Camii*. Sinán žil cca 1490-1588 a mezi jeho nejznámější projekty se řadí Selimova mešita v Edirne či mešity Süleymaniye a Rüstema Paşi v Istanbulu.

tu vrcholného období osmanských dějin. Nejedná se ale o dokonalou kopii žádného konkrétního historického monumentu. Architekt podle všeho spíše skládal dohromady jednotlivé prvky a řešení přejatá z různých staveb. Štíhlé minarety osmanského typu,[22] kaskádovité vrstvení kopulí a polo-kopulí,[23] půdorys,[24] to vše odpovídá osmanským předobrazům. Při pohledu více zblízka však začnou být patrné odlišnosti. Mešita není zbudována převážně z kamene, jako ty osmanské, nýbrž z kombinace železobetonového skeletu, betonu a cihel. Pouze obklady stěn v exteriéru (a zčásti i v interiéru) jsou tvořeny panely z umělého kamene[25] a v menší míře z mramoru. Na některých místech se přitom již nyní, přibližně deset let po dokončení stavby, projevuje menší odolnost umělého kamene vůči povětrnostním vlivům v porovnání s přírodními materiály. Některé panely jsou značně zkorodované a během autorovy návštěvy v roce 2021 tak probíhala jejich lokální výměna. Největší rozdíl oproti historickým monumentům se nicméně skrývá v podzemí. Součástí projektu mešity bylo vytvoření tří podzemních podlaží, do nichž se lze dostat výtahy. Většinu suterénu zaujímá parkoviště, čímž byla mešita uzpůsobena potřebám moderní doby.

22 Pro osmanskou architekturu 16. a 17. století jsou typické vysoké, štíhlé minarety mnohoúhelníkového, téměř kruhového půdorysu, jejichž povrch je zdoben decentními vertikálními plastickými liniemi či žlábkováním/kanelurami. Takovéto minarety bývají členěny do dílčích sekcí nejvýše třemi balkony, zespodu zdobenými *muqarnaṣy* (stalaktity), a završuje je zpravidla kónická (kuželovitá či jehlanovitá) oplechovaná stříška. Tento typ minaretu bývá někdy označován jako „tužkový“. Pro podrobné informace o historickém vývoji minaretů viz Jonathan M. Bloom, *The Minaret*, Edinburgh: Edinburgh University Press 2018.

23 Kopule byla od počátku vývoje osmanské architektury jedním z jejích stěžejních prvků. Již u raných staveb, jako je například *Ulu Camii* v Burse (zbudována cca 1396-1400), bylo užito většího počtu kopulí k zastřešení modlitební síně. Zejména po dobytí Konstantinopole roku 1453 byla architektura osmanských mešit významně ovlivněna architekturou byzantských chrámů, jako je Hagia Sofia. Ty se vyznačovaly přítomností velkého středového prostoru, jenž byl zastřešen jednou mohutnou středovou kopulí a sérií postranních, kaskádovitě vrstvených menších kopulí a polo-kopulí. Toto řešení se potom objevuje i u většiny velkých osmanských mešit 16. a 17. století a o jeho významný rozvoj se zasloužil právě architekt Sinán. Pro více informací k významu kopule v Sinánově tvorbě viz např. I. H. Güngör, „The Dome in Sinan's Work“ [online], *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre* 1-2/5-6, 1987, 156-167, <https://www.archnet.org/publications/4367>, [22. 8. 2023]; Özer Bülend, „The Architect of Domed Mosques as a Master of Pluralism“ [online], *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre* 1-2/5-6, 1987, 146-155, <https://www.archnet.org/publications/4366>, [20. 7. 2023].

24 Tj. půdorys tvořený jednou velkou, systémem kopulí a polo-kopulí zastřešenou modlitební síní a k ní zvnějšku (na straně protilehlé vůči *miḥrábu*) přiléhajícím pravoúhlým nádvořím lemovaným po všech stranách arkádami.

25 Umělý kámen je stavební materiál ve formě bloků tvořených směsí kamenné drti (v tomto případě vápenec) a nějakého typu pojícího materiálu (cement, pryskyřice apod.).

Hlavní, středová kopule Sinánovy mešity je usazena na hexagonální, až nezvykle vysoké přechodové zóně, která je jedním z nejvýraznějších exteriérových rysů celé stavby a odlišuje ji od ostatních mešit podobného ražení. Interiér mešity svým celkovým pojetím koresponduje s exteriérem. Dominuje zde bílá barva omítky pokrývající většinu plochy stěn. *Miḥráb* a *minbar* mají formu odpovídající řadě těch osmanských.[26]

Obr. 1 a 2. Srovnání Sinánovy mešity a osmanské mešity Süleymaniye (vystavěna 1550-1557).
Foto autor, 2. listopadu 2021 a 21. října 2021.

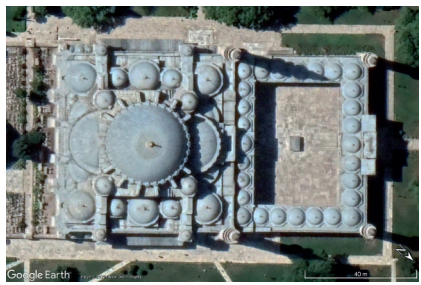

Obr. 3 a 4. Srovnání celkové koncepce Sinánovy mešity a osmanské mešity Süleymaniye (vystavěna 1550-1557) na satelitních snímcích.
Zdroj: Google Earth, image © 2023 Maxar Technologies.

26 Osmanské *miḥráby* mají zpravidla podobu výklenku završeného stupňovitou *muqarnaṣovou* klenbou (tj. zdobenou stalaktity). Bývají obloženy mramorem a obklopeny obdélníkovým dekorativním rámem. Typický osmanský *minbar* je potom vyroben z mramoru a završen kónickou stříškou. Pro více informací k formě a historickému vývoji *miḥrábu* a *minbaru* obecně viz hesla „Mihrab“ a „Minbar“ v *The Grove Encyclopedia of Islamic Art and Architecture: Volume 2 (Delhi – Mosque)*, Jonathan M. Bloom – Sheila S. Blair (eds.), Oxford – New York (NY): Oxford University Press 2009, 515-517, 534-536.

Obr. 5 a 6. Obklady vnějších stěn Sinánovy mešity z prefabrikovaného umělého kamene.
Foto autor, 2. listopadu 2021.

Obr. 7 a 8. Sinánova mešita, tabule s popisem podzemních podlaží a kovový lustr v interiéru.
Foto autor, 2. listopadu 2021.

Přesto se však v interiéru, v porovnání s exteriérem, projevuje o něco inovativnější přístup. Ozvláštnění je zajištěno několika originálně pojatými prvky interiérové výzdoby, jako jsou mohutné kovové lustry, sestávající z proplétajících se písmen arabské abecedy.

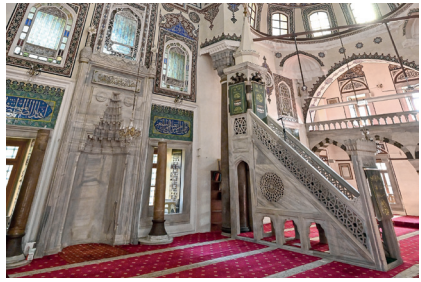

Obr. 9 a 10. Srovnání *miḥrábu* a *minbaru* Sinánovy mešity a osmanské mešity Kary Ahmeta Paşi (1555-1572). Foto autor, 2. listopadu 2021 a 23. října 2021.

1.2. Velká mešita Çamlıca (*Büyük Çamlıca Camii*)

Podobný přístup jako Şenalp uplatňují ve svých projektech i další turečtí architekti a architektonické kanceláře. Istanbulská Velká mešita Çamlıca (zbudována 2013-2016,[27] viz obr. 11-18), aktuálně jedna z největších v Turecku, je dílem tureckých architektek Bahar Mızrak a Hayriye Gül Totu.[28] Název mešity je odvozen od kopce Çamlıca ve čtvrti Üsküdar na asijském břehu Bosporu, na jehož vrcholku se nachází. Ani tato stavba nezapře inspiraci mešitami 16. a 17. století. Svými proporcemi a celkovým uspořádáním se nejvíce podobá již zmiňované monumentální mešitě Süleymaniye, navržené Sinánem. Opět se ale nejedná o kopii jedné jediné stavby. Například řešení arkád lemujících nádvoří odpovídá spíše mešitě sultána Selima I. (dokončena 1522). Pro řadu prvků platí, že nelze s jistotou odvodit, u které konkrétní stavby se architekt inspiroval. Jejich podoba a forma byla totiž ve vrcholné osmanské architektuře víceméně standardizovaná a objevují se tak s drobnými odlišnostmi u řady různých staveb. To platí například pro řešení vstupního portálu, jenž je završen pro osmanskou architekturu typickou stupňovitou *muqarnaṣovou*[29] klenbou. V inte-

27 „Çamlıca Mosque, largest in Turkey, opens in honor of Ramadan“ [online], in: *Dailysabah* (by Anadolu Agency), <https://www.dailysabah.com/religion/2016/06/14/camlica-mosque-largest-in-turkey-opens-in-honor-of-ramadan>, 14. 6. 2016 [7. 9. 2023].

28 *Ibid*.

29 *Muqarnaṣ* je označení pro většinou kamenný, štukový či dřevěný dekorativní prvek, jenž se podobá dílkům tvořícím včelí plástev se stalaktitovými výběžky. Shluky takovýchto *muqarnaṣů* nejčastěji zdobí spodní strany oblouků, kleneb a říms. Pro podrobné informace o historickém vývoji tohoto prvku viz heslo „Muqarnas“ v *The Grove Encyclopedia of Islamic Art and Architecture: Volume 3 (Mosul – Zirid)*, Jonathan

riéru mešity se v porovnání s exteriérem opět projevuje o něco inovativnější přístup. Ozvláštnění je tentokrát zajištěno užitím pestrobarevných vitráží, jimiž jsou opatřena všechna velká okna. Mešita byla opět vystavěna s pomocí železobetonového skeletu a přírodní kámen byl použit výhradně pro obklady a drobné detaily. Struktura byla navržena tak, aby odolala seizmické aktivitě a v případě zemětřesení se může stát útočištěm až pro sto tisíc lidí.[30] I zde se pod samotnou mešitou ukrývá několik podzemních podlaží zahrnujících mimo jiné prostor pro rituální očistu, konferenční sál, galerii umění, muzeum, knihovnu a parkoviště pro 3500 vozů.[31]

Obr. 11 a 12. Srovnání Velké mešity Çamlıca a osmanské mešity Süleymaniye (vystavěna 1550-1557). Foto autor, 1. listopadu 2021 a 21. října 2021.

1.3. Velká ankarská mešita (*Büyük Ankara Camii*)

Jedním z nejzajímavějších projektů mešit inspirovaných osmanskými předobrazy je monumentální Velká ankarská mešita (základy položeny 2013, otevřena 2019,[32] viz obr. 19-26).[33] Tato mešita s celkovou kapacitou 15 tisíc věřících,[34] nacházející se na kopci ve čtvrti Kuzeykent, tedy na samotném okraji Ankary, vznikla v rámci velkého urbanistického záměru,

M. Bloom – Sheila S. Blair (eds.), Oxford – New York (NY): Oxford University Press 2009, 25-30.

30 „Çamlıca Mosque: The most modern complex of its kind in Turkey“ [online], in: *Dailysabah*, <https://www.dailysabah.com/arts-culture/2019/10/08/camlica-mosque--the-most-modern-complex-of-its-kind-in-turkey>, 8. 10. 2019 [7. 9. 2023].

31 *Ibid*.

32 Sefa Şahin, „Başkentin üçüncü büyük camisinin resmi açılışı yapıldı“ [online], in *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/baskentin-ucuncu-buyuk-camisinin-resmi-acilisi-yapildi/1474328>, 10. 5. 2019 [7. 9. 2023].

33 Pro mešitu je někdy užíváno alternativní označení *Kuzey Ankara Merkez Camii*. *Ibid*.

34 *Ibid*.

zahrnujícího kulturní centrum, obytnou výstavbu se zcela novou uliční sítí i park sloužící k zábavním a rekreačním účelům. Je součástí areálu, který byl pojmenován jako *külliye*. Toto označení odkazuje na historické osmanské nábožensko-edukační komplexy téhož jména.[35] Areál zahrnuje velké prostranství s vodními prvky, lemované po stranách nízkými stavbami s obchody a kavárnami, ale také většími budovami s konferenčními sály, sloužícími potřebám ankarské Univerzity Haci Bayrama Veliho. Vedle samotného názvu celého areálu je dalším odkazem na osmanskou minulost čtveřice věží situovaných po stranách otevřeného prostranství. Jejich podoba byla zcela nepochybně inspirována tzv. „věží Spravedlnosti" (*Adalet Kulesi*) v rámci istanbulského paláce Topkapı, bývalého sídla osmanských sultánů. Samotná mešita je, podobně jako předchozí dva příklady, směsicí prvků přejatých z různých historických staveb. Celková koncepce opět navazuje na projekty 16. a 17. století, avšak některé dílčí prvky zcela jednoznačně odkazují na stavby zbudované až ve století 18. či 19. ve stylu kombinujícím osmanské a barokní prvky.[36] Jde například o plastické dekorativní pásy či lemy, tvořené řetězci navzájem spojených kruhů, které zdobí půlkruhové oblouky v exteriéru. Tentýž dekorativní prvek se objevuje mimo jiné u istanbulské mešity Nusretiye, zbudované v letech 1823-1826.[37] Interiér má velmi konzervativní charakter. Nenachází se zde žádné výrazné inovativní dekorativní prvky, jako v případě dvou výše popsaných staveb. Například *minbar* je na první pohled téměř nerozpoznatelný od *minbarů* osmanských. Totéž platí pro většinu ostatních interiérových prvků.

35 Jednalo se o komplexy zahrnující mešitu, jednu či více *madras* (staveb nábožensko-edukačního charakteru) a další budovy se souvisejícími funkcemi, tj. knihovnu, vývařovnu atd. Asi nejznámějším a nejlepším příkladem je *külliye* Süleymaniye v Istanbulu (16. stol.), v jejímž středu se nachází stejnojmenná monumentální mešita. Pro podrobné informace k historickému vývoji tohoto typu komplexů viz heslo „Külliye" v *The Grove Encyclopedia*…, 401-404.

36 Pro tento styl bývá užíváno zjednodušující označení „osmanské baroko". Jde o zdobný styl, který se prosadil v 18. století a v první polovině 19. století v architektuře osmanských mešit, paláců, *sabílů* i dalších typů staveb. Byl výsledkem v té době sílícího prolínání lokálních a evropských vlivů. Kombinoval prvky vycházející z osmanské architektonické tradice s těmi barokními, jako jsou například pozlacené dynamické florální motivy, zaoblené linie, stropní malby vytvářející iluzi, oválná okna, sloupové hlavice antických řádů, balustrády atd. Pro více informací k tomuto stylu viz např. G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*…, 394-427.

37 Zmíněný prvek v exteriéru mešity Nusretiye je zachycen např. na dobové fotografii na webu Archnet – viz: „Exterior view from west, showing a mixture of baroque, rococo and empire style ornamentation on the dome, dome arches, weight turrets and minaret" [digitalizovaná dobová fotografie, online], in Archnet, <https://www.archnet.org/sites/3482?media_content_id=8215>, [9. 8. 2022].

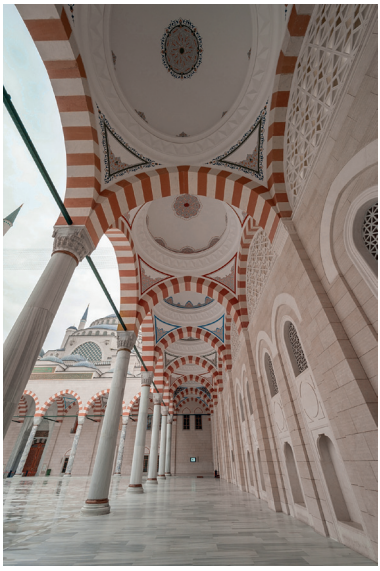

Obr. 13 a 14. Srovnání podloubí s arkádami obklopujícího nádvoří Velké mešity Çamlıca a osmanské mešity Selima I. (dokončena 1522).
Foto autor, 1. listopadu 2021 a 23. října 2021.

Obr. 15 a 16. Srovnání vstupního portálu Velké mešity Çamlıca a osmanské mešity Süleymaniye.
Foto autor, 1. listopadu 2021 a 21. října 2021.

Obr. 17 a 18. Velká mešita Çamlıca, interiér a tabule u výtahu s popisem jednotlivých podlaží.
Foto autor, 1. listopadu 2021.

Obr. 19. Satelitní snímek zachycující Velkou ankarskou mešitu (v červeném kruhu) a novou zástavbu v nejbližším okolí.
Zdroj: Google Earth, image © 2023 Airbus.

Obr. 20. Pohled z výšky na otevřené prostranství před Velkou ankarskou mešitou a věže po jeho stranách.
Foto autor, 21. srpna 2023.

Obr. 21.
Tzv. „věž Spravedlnosti“ istanbulského paláce Topkapı, inspirační zdroj.
Foto autor, 31. října 2021.

Obr. 22. Dekorativní pás zdobící oblouk v exteriéru Velké ankarské mešity.
Foto autor, 21. srpna 2023.

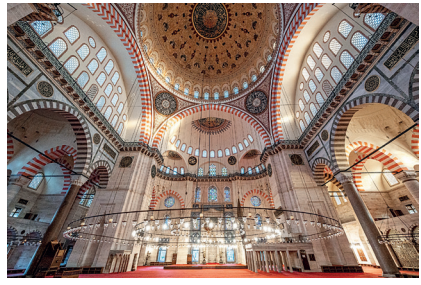

Obr. 23 a 24. Srovnání interiéru Velké ankarské mešity a osmanské mešity Süleymaniye.
Foto autor, 21. srpna 2023 a 21. října 2021.

2. Závěr

Uvedené příklady nejsou v tureckém prostředí ojedinělými. Staveb podobného charakteru i rozměrů je napříč územím Turecka roztroušena celá řada: mešity Kocatepe a Melike Hatun v Ankaře, mešita Hacıveyiszade v Konyi, mešita Sabancı Merkez v Adaně atd. Ještě daleko více je pak

mešit s podobným architektonickým pojetím, které však dosahují menších rozměrů. Prakticky v každém tureckém městě se nachází přinejmenším jedna mešita tohoto typu. Inspirace historickými předobrazy je tedy v současné architektuře tureckých mešit mimořádně důležitým faktorem.

Obr. 25 a 26. Srovnání *minbaru* Velké ankarské mešity a osmanské mešity Selima I.
Foto autor, 21. srpna 2023 a 23. října 2021.

Výstavba všech tří výše popsaných mešit spadá již do 21. století. Trend, který reprezentují, se v tureckém prostředí rozvíjel již v druhé polovině století 20. V průběhu posledních dvou desetiletí se však propsal do podoby obrovského množství staveb různých rozměrů a lze tak hovořit o určité standardizaci. Pozoruhodné je, že se projevuje u většiny z těch největších a nejvýraznějších projektů, situovaných na prominentních místech, jako jsou vrcholky kopců ve velkých tureckých městech (viz obr. 27). Některé z nich se osmanských předobrazů drží natolik důsledně, že by při pohledu z dálky mohly snadno být zaměněny za monumenty 16. či 17. století. Nejedná se o dokonalé kopie konkrétních historických staveb, nýbrž o celky vytvořené skládáním dílčích konstrukčních a dekorativních prvků převzatých z většího počtu různých budov. Za typicky osmanský by mohl být

označen i jejich půdorys a celková koncepce. Zásadní odlišnosti se pak projevují v oblasti stavebních materiálů. V minulosti dominoval kámen, dnes převládá železobeton a cihly. Kámen je užíván výhradně pro obklady a detaily. Samozřejmostí je, že i mešity tohoto charakteru jsou po funkční stránce uzpůsobovány potřebám moderní doby. Bývají opatřeny nejnovějším technologickým vybavením, jako je vzduchotechnika, ozvučení, osvětlení, a někdy dokonce i eskalátory či výtahy, vedoucími do podzemních garáží. Tyto monumentální mešity často vznikají v rámci rozsáhlejších urbanistických záměrů a jejich výstavba bývá spojena se zásadními úpravami širšího okolí, například s vytvořením zcela nové uliční sítě.

Hned vzápětí je potřeba dodat, že výše popsaný přístup není v současné architektuře tureckých mešit jediným.[38] Existují i stavby, které jsou naopak projevem snahy architektů naplno se s historickým vývojem „rozejít“, vytvořit něco zcela „nového“, originálního, výstředního. Je na místě zmínit, že již počínaje 50. lety 20. století probíhala snaha o „modernizaci“ turecké architektury mešit, spočívající v prosazování inovativní estetiky, jež měla být symbolem pokroku.[39] Druhá polovina 20. století se tak nesla v duchu soupeření obou hlavních přístupů.[40] I přesto, že inspirace historickými předobrazy v dalším vývoji převážila, vzniklo i několik pozoruhodných projektů inovativního charakteru. Tím asi nejznámějším je mešita komplexu Velkého tureckého národního shromáždění v Ankaře (*TBMM Camii*; dokončena 1989), stavba zčásti zapuštěná pod úroveň okolního terénu, s prosklenou *qiblovou* stěnou a stupňovitou střechou, která je namísto minaretu doprovázena vysokým topolem.[41] Rovněž mešita Sancaklar (*Sancaklar Camii*; dokončena 2012) na předměstí evropské části Istanbulu

38 Pro popis dalších trendů projevujících se v turecké architektuře mešit od 50. let 20. století do současnosti viz Samaa M. A. Moustafa, *Contemporary Mosque Architecture in Turkey* [rukopis diplomové práce], Cairo: American University in Cairo 2013, 41-59.

39 Viz např. *ibid*., 41-46.

40 Tento vývoj dokonale ilustruje případ ankarské mešity Kocatepe. V původní architektonické soutěži, vyhlášené v 50. letech 20. století, zvítězil futuristický návrh tureckých architektů Vedata Dalokaye a Nejata Tekelioğlua. Po položení základů však byla stavba zastavena, neboť se zvedla vlna odporu ze strany odborné i laické veřejnosti proti odvážnému charakteru vítězného návrhu. Později vznikla na témže místě mešita dle návrhu Hüsreva Tayly a Fatina Uluengina (stavba zahájena 1969, mešita otevřena 1987). Tentokrát byl již zvolen architektonický styl inspirovaný osmanskými mešitami 16. a 17. století. Výsledná stavba tak svým pojetím odpovídá výše popsaným mešitám. Viz *ibid*., 44-45, 83-89; Jale Erzen – Aydan Balamir, „Contemporary Mosque Architecture in Turkey“, in: Ismaïl Serageldin – James Steele (eds.), *Architecture of the Contemporary Mosque*, London: Academy Editions 1996, 101-117: 108-111; Renata Holod – Hasan-Uddin Khan, *The Contemporary Mosque: Architects, Clients and Designs since the 1950s*, New York (NY): Rizzoli International Publications 1997, 99-100.

41 Pro více informací o této stavbě viz např. J. Erzen – A. Balamir, „Contemporary Mosque Architecture in Turkey…“, 104-107.

je částečně zapuštěna pod úroveň terénu. Je zde užito množství organických tvarů a terasovitá střecha mešity je pokryta zelení. Specifickým příkladem je mešita Fakulty náboženských věd Marmarské univerzity (*Marmara İlahiyat Fakültesi Camii*; dokončena 2015; viz obr. 28), řadící se mezi projekty společnosti Hassa. Ačkoliv její architektonické pojetí je na první pohled inovativní, dle informací dostupných na internetové stránce společnosti Hassa byla navržena tak, aby odrážela určitou hlubší symboliku, která má v islámské architektuře dlouhou tradici.[42] Spojení s historickým vývojem tedy podle některých architektů nemusí být založeno nutně na přímých odkazech na „lexikum" konkrétního architektonického stylu, nýbrž i na hledání symbolické a funkční podstaty historické architektury mešit a na snaze o její oživení, často při současném úsilí o její skloubení s „moderní" estetikou a technickým vybavením. Tento přístup je nicméně v tureckém prostředí spíše menšinovým a u velké většiny staveb je možno rozpoznat určitou míru přímých odkazů na osmanský styl. V některých případech se přitom omezují pouze na jeden jediný, zato mimořádně výrazný prvek, jako je minaret. Celá řada současných tureckých mešit má celkově poměrně nevýrazný, ryze funkční charakter bez vyhraněného stylu, avšak jejich minaret má čistě osmanskou formu. Dokonce i minaret istanbulské mešity Yeşilvadi (viz obr. 29-31), jejíž celkové pojetí by jinak mohlo být označeno za futuristické, je moderní interpretací typického osmanského minaretu.[43] Minarety osmanského typu tak dominují panoramatu téměř každého tureckého města a vesnice.

Jaké jsou tedy příčiny této obliby osmanského stylu v současné architektuře tureckých mešit? Odpověď by se mohla zdát jednoduchou. Architektura přece prakticky vždy navazuje na nějaký předchozí vývoj. Inspirace historickými předobrazy navíc není v architektuře mešit v celosvětovém měřítku ničím neobvyklým. Co tedy činí tento osmanský vliv natolik důležitým, aby mu byla věnována zvláštní pozornost? Je to především jeho intenzita. V málokteré zemi světa se architektura současných mešit vyznačuje takovou věrností lokální tradici, jako právě v Turecku. I v zemích s obdobně bohatou historií monumentální islámské architektury, jako je například Egypt, Írán či země Střední Asie, se v daleko větší míře uplatňuje eklektický přístup, spočívající v kombinování prvků velmi různého původu.

42 Viz „Hassa Architecture – Marmara University Theology Faculty Mosque" [online], <https://www.hassa.com/en/project/marmara-university-theology-faculty-mosque>, [9. 8. 2022].

43 Osmanským předobrazům odpovídají jeho celkové proporce a tvar. Originálně je pojato jeho završení a balkon/ochoz. Oba prvky sestávají z navzájem spojených kovových profilů kruhového průřezu.

Z jakého důvodu jsou tedy osmanské prvky do dnešních dnů natolik dominantními? Významným faktorem je pravděpodobně samotná povaha osmanského stylu. Vizuálně „odlehčené“ kopulovité konstrukce a vysoké, štíhlé minarety, které jsou pro něj typické, umožňují (v kombinaci s moderními materiály, jako je železobeton) vytváření mimořádně odvážných a působivých struktur, což odpovídá sklonu současných architektů a investorů klást důraz na monumentalitu a vertikální rozměr. Návaznost na osmanskou tradici se však odráží nejenom v podobě samotných mešit, ale také v pojmenování architektonické společnosti Hassa či ve vytváření nábožensko-edukačních komplexů označovaných jako *külliye*. Je tedy zřejmé, že tuto osmanskou inspiraci je třeba vnímat jako nositele určitého hlubšího symbolického významu. Moderní mešity inspirované těmi osmanskými lze nahlížet jako symboly „kulturní kontinuity“[44] a prostředky budování obrazu moderního Turecka coby „nikdy nekolonizovaného dědice osmanské tradice“.[45] Všechny tři výše popsané stavby byly, stejně jako většina ostatních velkých moderních mešit v Turecku,[46] zbudovány z iniciativy státních institucí.[47] Konzistentní a důsledné uplatňování osmanských prvků v rámci státního programu výstavby mešit zcela jistě není náhodou. Rozsah tohoto programu a monumentalita projektů vyjadřují nepřetržité spojení turecké společnosti s islámským náboženstvím. Architektonické pojetí konkrétních mešit potom ztělesňuje obecnou představu návaznosti na osmanskou minulost, jež se odráží v různých aspektech současného tureckého politického vedení.[48]

44 J. Erzen – A. Balamir, „Contemporary Mosque Architecture in Turkey…“, 101.

45 R. Holod – H. Khan, *The Contemporary Mosque*…, 99.

46 S. M. A. Moustafa, *Contemporary Mosque Architecture in Turkey*…, 51.

47 Podobně je tomu i v řadě dalších muslimských států. *Ibid*., 51.

48 Média v této souvislosti často zmiňují snahy prezidenta Erdoğana o „obnovení historického impéria“. Viz např. Alan Mikhail, „Why Recep Tayyip Erdogan's Love Affair with the Ottoman Empire Should Worry The World“ [online], *Time*, <https://time.com/5885650/erdogans-ottoman-worry-world/>, 3. 9. 2020, [5. 9. 2023]. Kishwar Rizvi vnímá jako projev imperialistických ambicí tureckého politického vedení i skutečnost, že vliv osmanského architektonického stylu v současnosti sahá daleko za hranice Turecka a za historické hranice Osmanské říše. Státní podporu budování mešit v různých částech světa nahlíží jako prostředek šíření politického vlivu a vedení diplomacie prostřednictvím náboženských a kulturních institucí. V této souvislosti hovoří o „neo-ottomanismu“ a o „architektuře diplomacie“. Viz K. Rizvi, *The Transnational Mosque*…, 32-67. Mešity, které by bylo možné označit za betonové interpretace osmanského stylu, se dnes nacházejí až ve Střední Asii (např. Centrální mešita v Biškeku, mešita Ertuğrula Gaziho v Ašgabatu), v Německu (mešita Şehitlik, Berlín) ve Spojených státech (mešita Diyanet Center of America v Lanhamu v Marylandu) či v Japonsku (mešita kulturního centra Diyanet v Tokiu).

Obr. 27. Poloha monumentální Velké mešity Çamlıca na kopci nad Bosporem.
Foto autor, 2. listopadu 2021.

Obr. 28. Futuristická mešita Fakulty náboženských věd Marmarské univerzity.
Foto autor, 26. října 2021.

Aby bylo možné zhodnotit celkový rozsah popisovaného fenoménu statisticky, bylo by zapotřebí nashromáždit daleko větší množství dat z různých částí Turecka, což je proveditelné pouze v rámci dlouhodobějšího terénního výzkumu. Pro přesnější objasnění procesu volby inspiračních zdrojů, stejně jako pro získání některých běžně nepřístupných materiálů (půdorysy, technické detaily apod.), by pak bylo mimořádným přínosem navázání kontaktu se samotnými architekty a s architektonickými kancelářemi. Právě tímto směrem zamýšlí autor rozvíjet svůj výzkum do budoucna.

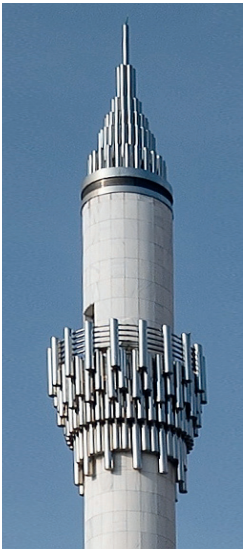

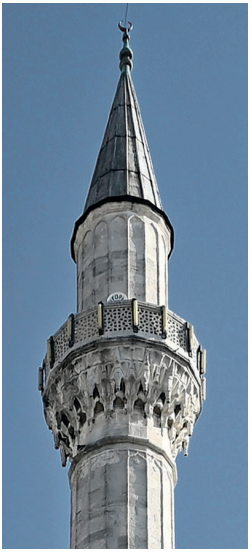

Obr. 29, 30 a 31. Futuristická mešita Yeşilvadi a její minaret, jenž je moderní interpretací minaretu osmanského. Foto autor, 2. listopadu 2021, 2. listopadu 2021 a 21. října 2021.

SUMMARY

The Influence of Ottoman Models on Contemporary Mosque Architecture in Turkey

Turkey is characterized by an exceptionally rich historical development of mosque architecture. The mosques of the Ottoman period, especially of the 16th and 17th centuries, are usually perceived as the pinnacle of this development. The study focuses on the architecture of Turkish mosques of approximately the last two decades. It aims at answering the following question: To what extent and in what way do the historical models, namely the Ottoman ones, influence the form of contemporary Turkish mosques? At the same time, the study aims to explain the causes of this influence, as well as its interpretation in the broader cultural and political context of contemporary Turkey.

Based on the description and analysis of specific buildings, documented by the author during his field research, the study demonstrates that the Ottoman influence is an exceptionally important factor in contemporary Turkish mosque architecture. It manifests itself in the largest and the most significant projects located in prominent places such as the hilltops of major Turkish cities. From a distance, some of them could easily be mistaken for the 16th or 17th century monuments. However, a closer examination reveals multiple differences. They are built with different materials, mainly reinforced concrete combined with bricks. Moreover, they are often equipped with underground floors, including parking lots. This way, they are adapted to the needs of modern society. Such structures can be interpreted as a means of expressing the continuous connection with the Islamic religion, as well as with the Ottoman past, which is reflected in various aspects of the current Turkish political leadership.

Keywords: Mosque; architecture; Turkey; Islam; Islamic architecture; contemporary architecture

Department of Middle Eastern Studies
Faculty of Arts
Charles University
nám. Jana Palacha 1/2
116 38 Prague 1
Czech Republic

MARTIN RUDIŠ
martin.rudis@ff.cuni.cz